

HADRIANVS
ΑΔΡΙΑΝΟΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

SAIA
SCUOLA ARCHEOLOGICA ITALIANA DI ATENE
ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Maria Lagogianni-Georgakarakos - Emanuele Papi

HADRIANVS - ΑΔΡΙΑΝΟΣ

Ο Αδριανός, η Αθήνα και τα Γυμνάσια - Adriano, Atene e i Ginnasi - Hadrian, Athens and the Gymnasia

Αθήνα - Atene - Athens

2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ - INDICE - CONTENTS

15 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ - SALUTI - WELCOME ADDRESSES

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - PREFAZIONE - PREFACE

- 23 Η Έκθεση - La Mostra - The Exhibition
25 Ο Κατάλογος - Il Catalogo - The Catalogue
27 Ευχαριστίες - Ringraziamenti - Acknowledgements
MARIA LAGOIANNI-GEORGAKARAKOS, EMANUELE PAPI

I Ο ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΑΘΗΝΑ - ADRIANO E ATENE - HADRIAN AND ATHENS

- 31 Το γενεαλογικό δένδρο του Αδριανού - L'albero genealogico di Adriano - Hadrian's family tree
EDOARDO BROMBIN
- 32 Ο Αδριανός στην Αθήνα - Adriano ad Atene - Hadrian in Athens
MARIA ROSARIA LUBERTO
- 33 Τα ταξίδια του Αδριανού - I viaggi di Adriano - Hadrian's travels
GIACOMO FADELLI
- 34 Η Αθήνα του Αδριανού με το βλέμμα του περιηγητή Πausανία - L'Atene di Adriano vista dal periegeta Pausania - Hadrian's Athens through the gaze of the traveller Pausanias
MARIA LAGOIANNI-GEORGAKARAKOS
- 38 Η Αθήνα στην αδριανεία και πρώιμη αντωνεία εποχή - Atene in età adrianea e nella prima età antonina - Athens during the Hadrianic and early Antonine periods
NICCOLÒ CECCONI - CARLO DE DOMENICO
- 40 Τα αρχιτεκτονήματα - Le architetture - The architecture
EMANUELE PAPI
- 41 Τρία υποδειγματικά κτήρια - Tre edifici esemplari - Three paradigmatic buildings
PAOLO VITTI
- 46 Αδριανός ο Ευεργέτης - Adriano il Benefattore - Hadrian the Benefactor
EMANUELE PAPI

- 49 Οι πόλεις που ιδρύθηκαν ή επανιδρύθηκαν από τον Αδριανό - Le città fondate o rifondate da Adriano - The cities founded or re-founded by Hadrian
SOFIA ANTONELLO - EDOARDO BROMBIN
- 50 Το Πανελλήνιον - Il Panhellenion - The Panhellenion
MARIA CHIARA MONACO
- 53 Οι πόλεις του Πανελληνίου - Le città del Panhellenion - The cities of the Panhellenion
EDOARDO BROMBIN
- 54 Οι εορτές και οι αγώνες - Le feste e i giochi - The festivals and the games
MARIA ROSARIA LUBERTO
- 58 Τα ψηφίσματα του Αδριανού για τους αγώνες - I decreti di Adriano sulle competizioni - Hadrian's decrees on *agones*
MARIA ROSARIA LUBERTO
- 59 Η αδριανεία τέχνη και η Αθήνα - L'arte adrianea e Atene - The Hadrianic art and Athens
RICCARDO DI CESARE
- 66 Τα πορτραίτα του Αδριανού - I ritratti di Adriano - The portraits of Hadrian
MARIA CHIARA MONACO
- 69 Η γενειάδα του Αδριανού - La barba di Adriano - Hadrian's beard
RICCARDO DI CESARE
- 70 Τα πορτραίτα του Αδριανού στην Αθήνα - I ritratti di Adriano ad Atene - The portraits of Hadrian at Athens
ELENA GAGLIANO
- 72 Οι επιγραφές - Le iscrizioni - The inscriptions
FRANCESCO CAMIA
- 76 Τα νομίσματα - La numismatica - The coinage
FEDERICO CARBONE
- 80 Η αρχιτεκτονική διακόσμηση - La decorazione architettonica - The architectural decoration
DIMOSTHENIS KOSMOPOULOS
- 84 Τα δάπεδα και οι νωπογραφίες - I pavimenti e gli affreschi - The mosaic floors and frescoes
NICCOLÒ CECCONI

- 86 Οι οπτόπλινθοι - I laterizi - The bricks and the tiles
CARLO DE DOMENICO

I.1 Η ΔΙΑΝΟΗΣΗ - GLI INTELLETTUALI - THE INTELLECTUALS

- 87 Η Δεύτερη Σοφιστική - La Seconda Sofistica - The Second Sophistic
ELENA VLACHOGIANNI
- 91 Η κληρονομιά του Αδριανού - L'eredità di Adriano - Hadrian's legacy
MARIA CHIARA MONACO
- 93 Ο Αδριανός και η σχολή των Επικούρειων - Adriano e la *secta Epicuri* - Hadrian and the *secta Epicuri*
EMANUELE PAPI
- 94 IG II² 1100, SEG XV 108. Ο Νόμος για το ελαιόλαδο - La Legge dell'olio - The Oil Law

II «Η ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ» - «LA CITTÀ DI ADRIANO» - «THE CITY OF HADRIAN»

- 96 Οι αρχιτεκτονικές αποκαταστάσεις - Le ricostruzioni - The architectural reconstructions
FABIO GIORGIO CAVALLERO

Ο ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ - IL CERAMICO - THE KERAMEIKOS

- 98 Η Αποθήκη, το λεγόμενο Πομπείον - Il Magazzino cd. Pompeion - The so-called Pompeion Warehouse
EMANUELE PAPI

Η ΑΓΟΡΑ - L'AGORA - THE AGORA

- 100 Το Μνημείο των Επώνυμων Ηρώων - Il Monumento degli Eroi Eponimi - The Monument of the Eponymous Heroes
DARIA RUSSO
- 101 Ο θωρακοφόρος ανδριάντας του Αδριανού - La statua loricata di Adriano - The loricated statue of Hadrian
ELENA GAGLIANO
- 102 Τα αγάλματα των «Γιγάντων» - Le statue dei «Giganti» - The statues of the «Giants»
ELENA GAGLIANO

104 Οι προσωποποιήσεις της Ιλιάδας και της Οδύσσειας - Le personificazioni dell'Iliade e dell'Odissea - The personifications of the Iliad and the Odyssey
DARIO ANELLI

105 Το Νυμφαίο - Il Ninfeo - The Nymphaeum
FEDERICA IANNONE

106 Η Βασιλική - La Basilica - The Basilica
FEDERICA IANNONE

Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ - L'AREA CENTRALE - THE CENTRAL AREA

108 Ο Νόμος για το ελαιόλαδο - La Legge dell'olio - The Oil Law
EDOARDO BROMBIN

110 Η Βιβλιοθήκη - La Biblioteca - The Library
Germano Sarcone

114 Το Κτήριο της οδού Αδριανού - L'Edificio di od. Adrianou - The Building of od. Adrianou
RICCARDO DI CESARE

116 Το Κτήριο της πλατείας Αγίας Αικατερίνης - L'Edificio di pl. Ag. Aikaterinis - The Building of pl. Ag. Aikaterinis
GIUSEPPE RIGNANESE

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΕΙΟΥ - L'AREA DELL'OLYMPIEION THE AREA AROUND THE OLYMPIEION

117 Η Πύλη, όρος της «Νέας Αθήνας» (?) - L'Arco, il confine della «Nuova Atene» (?) - The Arch, the boundary of the «New Athens» (?)
RICCARDO DI CESARE

118 Η Πύλη του Αδριανού - L'Arco di Adriano - The Arch of Hadrian
EDOARDO BROMBIN

121 Η Θεμελίωση στη ΒΔ γωνία του Ολυμπείου - Il Basamento presso l'angolo NO dell'Olympieion - The Foundation near the NW corner of the Olympieion
NICCOLÒ CECCONI

122 Ο Ναός του Δία - Il Tempio di Zeus - The Temple of Zeus
DARIO ANELLI

126 Το νότιο Περιστύλιο - Il Peristilio meridionale - The southern Peristyle
EDOARDO BROMBIN

127 Το λεγόμενο Γυμνάσιον του Κυνοσάργου - Il Ginnasio cd. Cinosarge - The so-called Kynosarges Gymnasium
GERMANO SARCONE

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙΤΥΓΕΣ - L'ACROPOLI E LE PENDICI SUD OCCIDENTALI - THE ACROPOLIS AND THE SOUTHWESTERN SLOPES

128 Τα αγάλματα και τα ανάγλυφα του διονυσιακού Θεάτρου - Le statue e i rilievi del Teatro di Dioniso - The statues and reliefs from the Theatre of Dionysos
CARLO DE DOMENICO

130 Ο Ναός της Ίσιδας - Il Tempio di Iside - The Temple of Isis
NICCOLÒ CECCONI

132 Η Ακρόπολη - L'Acropoli - The Acropolis
GERMANO SARCONE

134 Οι Θέρμες - Le Terme - The Baths
NICCOLÒ CECCONI

Η ΥΔΡΕΥΣΗ - LE ACQUE - THE WATER

136 Το υδραγωγείο και το Νυμφαίο του Λυκαβηττού - L'acquedotto e il Ninfeo del Licabetto - The aqueduct and the Nymphaeum of Lykabettos
FEDERICA IANNONE

138 Ο εργαβωτισμός του Ηριδανού - La canalizzazione dell'Eridano - The canalization of the Eridanos
NICCOLÒ CECCONI

ΟΙ ΤΙΜΕΣ - GLI ONORI - THE HONOURS

140 Τα αγάλματα και οι βωμοί - Le statue e gli altari - The statues and the altars
GIACOMO FADELLI

ΤΑ ΚΤΗΡΙΑ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ - GLI EDIFICI NOTI DALLE FONTI - THE BUILDINGS MENTIONED BY THE SOURCES

142 Ο Βωμός του Αδριανού - L'Altare di Adriano - The Altar of Hadrian
DARIO ANELLI

142 Το Γυμνάσιο του Αδριανού - Il Ginnasio di Adriano - The Gymnasium of Hadrian
CARLO DE DOMENICO

142 Το Πανελλήνιον - Il Panhellenion - The Panhellenion
SOFIA ANTONELLO

143 Το Πάνθεον - Il Pantheon - The Pantheon
THEA MESSINA

144 Ο Ναός της Ήρας και του Δία Πανελλήνιον - Il Tempio di Hera e Zeus Panhellenios - The Temple of Hera and Zeus Panhellenios
DARIO ANELLI

III ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ - I GINNASI - THE GYMNASIA

146 Τα γυμνάσια - I ginnasi - The gymnasia
ANTONIO CORSO

151 Ο Απόλλωνας Λύκειος, θεός των γυμνασίων - Apollo Licio, dio dei ginnasi - Apollo Lykeios, god of the gymnasia
ELENA VLACHOGIANNI

152 Λουκιανού, *Ανάχαρσις ή Περί Γυμνασίων* - Luciano, *Anacarsi o Dei Ginnasi* - Lucian, *Anacharsis, or Athletics*
EMANUELE PAPI

153 Τα γυμνάσια της Αθήνας - I ginnasi di Atene - The gymnasia of Athens
CARLO DE DOMENICO

156 Η οργάνωση των γυμνασίων - L'organizzazione dei ginnasi - The organisation of the gymnasia
GIOVANNI MARGINESU

158 *Κοσμητές και έφηβοι* - Cosmeti ed efebi - *Kosmetai* and epebes
ELENA VLACHOGIANNI

162 Το «Διογένειον» και οι ερμαϊκές στήλες των «κοσμητών» - Il «Diogeneion» e le erme dei «cosmeti» - The «Diogeneion» and the herms of the «*kosmetai*»
ELENA VLACHOGIANNI

IV Η ΚΑΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ - L'EREDITÀ DI ADRIANO - HADRIAN'S LEGACY

168 Η αδριάνεια αρχιτεκτονική και τέχνη στους νεότερους χρόνους (17^{ος} - 19^{ος} αιώνας) - L'architettura e l'arte adrianea in età moderna (XVII-XIX sec.) - Hadrianic architecture and art in the modern era (17th - 19th cent.)

CHRYSANTHI TSOULI

173 Το αδριάνειο υδραγωγείο του Λυκαβηττού στους νεότερους χρόνους - L'acquedotto adrianeo del Licabetto in età moderna - The Hadrianic aqueduct of Lykabettos in the modern era

THEODORIS KOUTSOGIANNIS

V ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑ. ΣΥΝΟΜΙΛΩΝΤΑΣ ΜΕ ΕΝΑΝ ΙΔΕΑΤΟ ΚΟΣΜΟ

181 Τα έργα της έκθεσης στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

ADRIANO E ATENE. DIALOGO CON UN MONDO IDEALE

Le opere della mostra del Museo Archeologico Nazionale

HADRIAN AND ATHENS. CONVERSING WITH AN IDEAL WORLD

The works of the exhibition in the National Archaeological Museum

245 Βιβλιογραφία - Bibliografia - Bibliography

255 Συντομογραφίες - Abbreviazioni - Abbreviations

255 Ακρωνύμια - Sigle - Acronyms

256 Βιβλιογραφικές σημειώσεις - Note bibliografiche - Bibliographical notes

260 Εικονογραφική τεκμηρίωση - Referenze iconografiche - Iconographic references

263 Ευρετήριο αρχαίων συγγραφέων

263 Ευρετήριο επιγραφών

264 Ευρετήριο νομισμάτων

ELENA GAGLIANO

264 *Index locorum*

265 *Index inscriptionum*

265 *Index nummorum*

ELENA GAGLIANO

266 Ευρετήριο ονομάτων - Indice dei nomi - Index of persons

STEFANO GARBIN - PAOLO SCIRPO

273 Ευρετήριο τόπων - Indice dei luoghi - Index of sites

CARMELO DI NICUOLO